

Др Ејуп МУШОВИЋ

НОВОПАЗАРСКИ КЊИЖЕВНИЦИ ОД XVI-XX ВЕКА

Основан око 1461. године, на ућу Јошанице у Рашку, недалеко од Раса, српска средњовековна престоница, Нови Пазар је имао доста бурну прошлост. Првобитно је служио као база за продор Османлије према северу и западу, али је ту улогу убрзо изгубио и постао значајан трговачко занатски и комуникациони центар. Захваљујући томе Нови Пазар се врло брзо развијао па је постао један од врло значајних градова на Балкану.

Да је Нови Пазар био у XVII веку заиста велики и значајан град говоре подаци које нам је оставио Евлија Челебија, турски путописац, који је овуда прошао 1660. године. Он је тада записао да у Новом Пазару има: 23 џамије, 11 медресида (мањих џамија), 5 медреса, једна школа за изучавање свете муслиманске традиције, 11 основних школа, уз сваку џамију мектеб (основна верска школа), 49 чесама "из којих тече вода као врело живота", много ханова, два висока сараја, чаршија са 1100 дућана, два хамама (јавна купатила), седам српских и латинских цркава.

И ако порушен до темеља у аустро-турском рату 1683-1689. године, Нови Пазар се, и поред те велике и за њега највеће катастрофе, убрзо опоравио. О томе какву је катастрофу доживео 1689. године и шта је од њега остало после тога, записао је Дубровчанин М.М. Кабога, који је 1706. године прошао кроз Нови Пазар:

"Ово место (Н. Пазар) би некада гласовита варош на Леванту, а сад је ништа; где беше (некада) 12000 кућа (сада) нема више од 300".

Све до последњих деценија XIX века, до времена изградње модерних моровско-вардарских путних праваца, Нови Пазар је играо значајну улогу. Од тада престају да функционишу стари путеви који су за Нови Пазар и Санџак значили живот. Град је нагло замро, постао "слепо црево" свих саобраћајних комуникација, одсечен од света. И готово да нема еклатантнијег примера да је један град замро у моменту кад престану да функционишу путеви, који су водили до њега и из њега у свет, као што је случај са Новим Пазаром.

У новије време о Новом Пазару — о рашком крају, пише се више него икада раније. Међутим, ма колико писање и истраживање била изражена и у њима освеђено дотад непознато и неоткривено, остало је још много празнина, недодирнутих периода и области. Свакако, једна од најмање осветљених области је књижевно-уметничко стваралаштво. Због тога овај прилог о књижевном стварању у Новом Пазару у време од XVI века па до почетка XX, што се поклапа са турском доминацијом над овим крајем, представља само скроман почетак истраживања у овој области.

Књижевно стваралаштво у рашком крају има дугу традицију. Ту је никла српска писменост јер је у Пећини у Расу писано и илуминирано Вуканово јеванђеље 1202. године, један од првих докумената српске писмености. Јелена Анђујска,

жена краља Уроша I Немањића — ктитора манастира Сопoћана, формирала је прву школу световног карактера у овдашњим Брњацима. Од тада, колико је познато, почиње историја световног школства код Срба. У рашком крају су рођени, расли, па и стварали први српски средњовековни књижевници: Растко Немањић — свети Сава, Стефан Првовенчани, Григорије Рашки, архиепископ Данило II, Константин Михаиловић из Островице.

Почев од Дежевског сабора 1282. године, ситуација се битно мења, рекло би се на штету овог краја у коме је формирана прва српска држава и где је егзистирала до краја XIII века. Српска властела, а са њоме и готово сав друштвени живот, напустила је ове брдско-планинске пределе који су одиграли своју историјску улогу, и повукла се у равничарске, плодније и за живот погодније крајеве југоистока. Још већу прекретницу у живот у опште чинила је турска експанзија, уосталом као и у другим крајевима Балкана.

Према томе, Нови Пазар је имао своју књижевност у тзв. турском периоду, солидно наслеђе из средњег века, без обзира што се оно јавља у новом руху — имао је традицију. О новопазарској књижевности — о новопазарским књижевницима нешто више се сазнало на основу турских извора, особито од 1973. године када је професор др Хазим Шабановић објавио књигу Књижевност Муслимана Босне и Херцеговине на оријенталним језицима. Свакако да је било више књижевника у Новом Пазару од оног броја који је нашао место у драгоцепој Шабановићевој књизи, што би будућност требала да покаже. Нови Пазар је један од ређих градова у коме се чува богата архивска грађа, нарочито на турском, која је још не проучена, а у којој се, вероватно, чува и неки још непознати литерарни стваралац. Као прилог овој претпоставци наводимо да др Хазим Шабановић, није ни поменуо вероватно најзначајнијег новопазарског песника Сулејмана Табаковића, чије су песме недавно пронађене. Или, он наводи Ахмеда Б. Али Гурби — бабу, књижевника из XVIII века, само као песника, а он је био и прозни писац. Док се та грађа не проучи дајемо само краће податке о новопазарским књижевницима.

АРШИ ЧАКИ МУХАМЕД

Хронограмско песништво има у турској поезији XVI века посебно место. Бројни су песници тог правца и не само у целокупној турској књижевности него и на Балкану, чини се највише у босанском санџаку (пашалуку). Но, проблем идентификације аутора је врло велики. Они се или не потписују, или потписују само име са неким најчешће песничким епитетом. Како су се епитети, исти или слични, стављали уз више песничких имена то је још више отежавало њихову идентификацију. Био је то случај и са новопазарским књижевницима. Треба овоме додати да је та књижевност, попут оне средњовековне, углавном обавијена плаштом духовног — религијског, али и поред тога није тешко назрети и оно световно, понекад доминирајуће.

О Арши Мухамеду, новопазарском песнику из XVI века, краће податке пружају: Јосеф фон Хамера, Ахмед Челеби, Адем Ханић, Сафет Башагић и др Хазим Шабановић. Они наводе да је песник Арши Мухамед из Новог Пазара. Не зна се када је рођен и колико је живео, али се не зна да је умро 1570. године и сахрањен у Новом Пазару. Неко време, вероватно оно док се школовао, провео је у Истабулу где је стекао песничку славу. У Нови Пазар је дошао са песничким епитетом Чаки, па је од тада познат као Ахмед Чаки Мухамед. У Истабулу је био неко време данишменд код царског калије Мимирзале (Неимаровић).

Први који говори да је Арши Чаки Мухамед из Новог Пазара у Румелији је Ахмед Челеби. Он и сви други које смо навели да су писали о новопазарским књижевницима, истичу да се Арши Чаки Мухамед истицао у науци и поезији и да му није било равнoг у састављању хронограма (стихови који садрже бројна слова). За пример се наводи његов хронограм што га је посветио смрти Халија "Краља песника свог доба". Хронограме је писао на турском и персијском језику.

Од књижевних дела Аршија очуване су касиде (подуже песме којима се неко хвали и узвисује). Највећи део Аршијевих касида написан је посвећен извесном Мехмед паши, и Мустафа паши, који је био на положају румелијског беглербега 1554. године.

Из једне реченице која је цитирана у овом тексту види се да је Арши Чак Мухамед био и научник. Међутим, не зна се којом се науком бавио ни у каквим размерама.

АХМЕД ВАЛИ

У турској књижевности XVI века значајно место припада новопазарском књижевнику Ахмеду Валији. Не зна се много о њему, јер још није преведено и објављено све што се о њему чува. Оно што је остало од њега налази се у Библиотеци Топ капи музеја у Истабулу, у Библиотеци султана Мехмеда Освајача у Истабулу и Оријенталном институту у Сарајеву. Вредност овог песника може се ценити на основу онога што је од њега очувано, преведено и обрађено.

О овом новопазарском песнику, од кога нас овдје четири стотине година, писали су турски, немачки и југословенски историчари и историчари књижевности. Све је то обједињено и презентовано у виду целине у књизи др Хазима Шабановића Књижевност Муслимана БиХ-а на оријенталним језицима. Уз биографске податке о Ахмеду Валију дати су и неки стихови из његовог стваралаштва.

Ахмед Вали је рођен у Новом Пазару, вероватно почетком XVI века. Студирао је шеријатско (исламско) право у Истанбулу и тамо је неко време радио код калије (судија), па затим као "гувернер града дикције у царству занонсти и уметности" како је то записао историчар Риза. Ипак, највећи део радног века Ахмед Вали је провео у Новом Пазару, налазећи се на положају врховног калије.

Једино име овог песника је Ахмед, а оно Вали је песнички епитет који је добио у Истанбулу и задржао га за стално. Колико је времена провео у царској престоници, а колико у Новом Пазару не зна се, али се зна да је умро и сахрањен је у Новом Пазару 1598. године. Има претпоставку да је сахрањен у дворишту Алтун алем цамије.

Наводи се да је Ахмед Вали био плодан песник. Очуван је његов комплетан диван (збирка песама) и версификација збирке од четрдесет хадиса (изрека и дела која се приписују Мухамеду или његовим сарадницима).

Ахмед Вали је савременик нашег земљака и једне од најбриљантнијих личности Османске царевине Мехмед-паше Соколовића, који је седео на столици великог везира петнаестак година у време султана Сулејмана Величанственог и Мурата III, па је тако био, у време сјаја Османске империје, формално друга а практично прва личност у Царевини. Поред изузетних ратничких, војностратешких способности, Мехмед-паша Соколовић је био човек који је улагао велике напоре на јачању просвете, књижевности, уметности, градитељства, чиме је стекао велику популарност особито у интелектуалним круговима. Поред осталог он је први планирао изградњу Суецког канала и канала између Волге и Дона.

Новопазарски песник Ахмед Вали био је велики поштовалац Мехмед-паше Соколовића, па је његова загонетна смрт, иако дошла у осмој деценији живота, тешко пала. Он је, по наводима Сафета Башагића, Смрти-Мехмед-паше Соколовића посветио ове стихове:

Велики везир, у месецу шабану
Пресели у кућу вечности
Груди су му распорене мачем насилника
Нестаде његовог господства и славе.
Вали му рече хроност их одузимајући један
Штега што умрије Мехмед-паша

Када се временски (бројчано) преведе овај хронограм, излази да је писан 987. хиџретске, а то је 1579. године.

НИМЕТИ

У XVI веку у Новом Пазару је живео песник Нимети. На жалост о њему за сада постоје само фрагментарни подаци. Наводи их историчар Кафзале Феџи, при чему јасно истиче да је Нимети из Новог Пазара и да је умро 1603. године. Он обрађује један Ниметијин дистих.

ХУШУИ

Врло значајан песник, прави мајстор за хронограме, био је Новопазарац — песник Хушуи. Живео је и стварао у другој половини XVI и почетком XVII века, а умро је 1620. године. О њему је писао Сафет Башагић и при том изрекао да је овај даровити песник мало проучрн. Хушуи је познат и као писац касида. Најпознатија му је она касида коју је испевао у славу неког Мехмед-паше, високог царског функционера, који је посетио Нови Пазар, у којој се истиче његова храброст и јунаштво. Мехмед-паша је за узврат огрнуо одором Хушуиа.

Писање хронограма било је уобичајено код песника турске књижевности века, па су се тиме бавили и сви назначени новопазарски песници XVI и XVII века: Арши Чаки Мухамед, Ахмед Вали, Нимети, Хушуи. Разуме се, много више су написали него што је сачувано. Тако М. Калић пише да је Хушуи, новопазарски песник, испевао стихове који су очувани као натпис на Царевој ћуприји у Сарајеву:

*Добротвор свога доба Хаџи Хусеин,
Потпомогнут добротом Свезнајућег господара
Подигао је овај привлачни мост
Да би послужио за пролаз одличницима и пуку
Утрошио је иметак и на води
Уз залагање дао опште корисно дело
Нека му Бог омогући да преко Сирта прелети попу свјетлице,
Нека му то истинити додијели за његово савришено дјело.
Одбијајући један, изрече му хронограм:
Довршен је овај жељно очекивано мост*

Год. 1029 (1619)

Један хронограм из XVI века, непознатог песника, сачуван је изнад портала у Новопазарској бањи. Он је написан на мермерној плочи, величине 26 x 40 цм и сав је у скраћеницама. После вишегодишњих настојања да се преведе и обрани, то је пошло за руком, тек пре неколико година, Мехмеду Муџезиновићу из Сарајева. Он је овај интересантни хронограм, писан украсном врстом арапског цели писма, успео да преведе, датира и објави:

*Они који су видели исток и запад, копно и море
рекли су:
— На свету ми нисмо видели овакве термалне бање.
Између њих један видећи ју изрече јој збирни хронограм:
— Ова бања постаде рај за заљубљене.*

Сабирањем бројчаних вредности слова у овом хронограму излази да је писан 1003. хиџретске, а то је 1594/95. година.

О Новопазарској бањи знамо да су ту, недалеко од садашње бање, биле римске терме и једно, недавно откопано, римско војничко насеље. Турци су ту, вероватно у XVI веку подигли хамам и та грађевина је очувана до наших дана. Сада је под заштитом државе. Мехмед Муџезиновић сматра да је бања завршена онда када је написан хронограм, који је стављен изнад портала, значи 1594/95. године, те да ју је подигао Ахмед Хафиз који је тих година био на положају босанског мухафиза (заповедник тврђаве) као Хафиз Ахмед-паша.

Хронограм на Новопазарској бањи је дело непознатог песника али сматрамо да би могао бити дело једног од двојице новопазарских песника: Ахмеда Ва-

лија или Хушуиа. По начину излагања, по склопу стихова рекло би се да их је писао Хушуи.

Право име песника је Ахмед Али. Рођен је у Новом Пазару почетком XVIII ка у спахијској породици која је имала феудалне поседе на више места на Балкану. Када је одрастао припао му је тимар (феуд) у Једрену, па је тамо отишао као дечак где је провео добар део живота, али усамљен и удаљен од родног Новог Пазара за којим је непрестано чезнуо. Како је у Једрену био странац, то су га мештани назвали гурби (странац — туђинац) што је касније постало саставни део имена, значи и по повратку у Нови Пазар.

Посебну пажњу привлаче стихови из Дивана Ахмеда Гурби-бабе којима велича славу Босне и Новог Пазара у њој од којих наводимо оне најкарактеристичније које је песник испевао још у Једрену, свакако у моменту велике носталгије.

*"Земља Босна је моја отаџбина
То име познају сви народи света
Бог ју је учинио гнијездом хероја"*

Немогавши да одоли носталгији за Новим Пазаром, Ахмед Гурби-баба се одлучио на повратак у свој град из далеког Једрена. Дошао је као врло учен човек али као припадник дервишког реда нешкибендија. Из овог реда су изашли бројни учењаци и песници па је овај песник пао под њихов утицај и у Једрену прихватио њихово учење. Под окриљем тог учења развио се у доброг песника и литерату.

По повратку у Нови Пазар, Ахмед Гурби-баба уживао је велики углед због учености и образовања, па му је приписивано надљудско, јер његовим доласком дошле су кише и бериђет. Овде је био баба-шех односно старешина секте нешкибеднија, тако да му је оно баба и у том значењу постало саставни део имена. Од тада његово име има више речи и гласи Ахмед. Б. Али Гурби-баба, али је више био познат као Ахмед Гурби-баба.

Сахрањен је на гробљу Газилар у Новом Пазару, која се по предању тако зове управо по његовој жељи. У специјално урађеном турбету налази се гроб овог песника, а поред њега је сахрањен и извесни Абдул Кадир. Турбе је димензија 5,20 X 4,80 м. На блиском одстојању, северозападно од турбета, очувано је десетак јединствених нишана — надгробних споменика. Они означавају гробове талебе (ђака — студената) припадника дервишких редова, који су по предању дошли у Нови Пазар из Багледа да би ширили своје учење. Овде су их побили сунити, приписујући им сексуалне перверзности, а може бити пре због идеолошког размимоилажења.

За сада је Ахмед Гурби-баба познат само као песник и аутор великог Дивана који није у целини обрађен. Међутим, он је писао и прозна дела особито по повратку из Једрена у Нови Пазар. Део тог његовог прозног стваралаштва био је очуван до 1974. године у дервишкој текији у Новом Пазару (Приштинска улица) али је тада нестао. Садржај и вредност тога дела није познат.

МУХАМЕД ЕМИН СЕРДАРЕВИЋ

Сердаревићи су били врло цењени новопазарска породица у XIX веку, а овамо су досељени из Црне Горе и сматра се да су потомци исламизираних Црногораца (средар — сердаревић) У Новом Пазару су неки од људи из породице Сердаревић прихватили дервишко учење, па се извесни Мустафа ефендија Сердаревић помиње као шех односно првак дервишког реда и старешина текије. Могуће је да му је Емин Сердаревић био син који је основно образовање стекао у Новом Пазару, а редње и високо у Истанбулу. Што на школовању, што на другим пословима, Мухамед Емин Сердаревић је у Истанбулу провео двадесетак година. Тамо је савладао три језика: турски, персијски и арапски, а матерњи језик му је бибио, како он то каже, бошњачки (српско хрватски).

Никола Бошковић се највише задржао на описима најзначајнијих манастира: Сопоћана, Милешева, Ђурђевић ступова, Студенице, али он пише и о, иако

знатно мање, градским утврђењима и другим знаменитостима. Њега су интересовали само споменици хришћанске конфесије. Сматра се да му је најбољи опис Ђурђевић ступова у коме пише о архитектури, до тада добро очуване Немањине задужбине из 1171. године, о ковчегу краља Драгутина који је од разнобојног мермера кога му је направио таст — угарски краљ. Описао је прекрасне фреске испод сводова Ђурђевић ступова "слике свих краљева куће Немањића" и навео да је у манастиру било много разноврсних списа. Даље говори о селу Подбијељу изнад кога је тврђава Бијело, тако названо по Павлимиру Бели (бела, бело, бијело), који је подигао Петрову цркву. Ово предање је записано у Летопису попа Дукљанина, а како је Бошковић до њега дошао не зна се.

Записано је да је Никола Бошковић видео манастир светог Михаила у рушевинама који се налазио на обали Рашке под брдом, сат ипо хода од Сопоћана. Пре неколико година археолог др Војкан Јовановић, откопао је темеље цркве на обали Рашке, с десне стране, преко Пазаришта, идући према Сопоћанима, па се предпоставља да би то могли бити остаци цркве св. Михаила.

Од манастира свете Варваре Никола Бошковић је видео "једино голе и напуштене зидине". Има основа да се верује да се та црква, чији су темељи недавно откривени, налазила у селу Вареву, недалеко од Раса, те да село носи име по цркви Варвари — Вареву (Варвара — Вареву)

"О манастирима рашке земље, као и о осталим њеним старинама пред којима је застао с пажњом у свом извештају, Никола Бошковић настоји да говори мирно, одмерено и без емоција. У његовим периодима без реторике и у његовим реченицама без поезије и патоса само се на махове, и скоро би се рекло подземно, осећају одушевљење пред лепотом тих споменика, и искрени понос историјом о којој они сведоче, и чији су израз, и побожно поштовање за светиње које они собом представљају или у себи чувају. Зато поред чисто документованог, овај невелик спис има и једно друго, општије значење: он показује у којим је облицима свест о нашој прошлости живела на одређеним просторима и у одређеним тренуцима нашег живота".

Приметно је да је у Бошковићевом опису старина Рашке има грешака јер је рад писан по сећању у условима типичне носталгије, али то много не губи у вредности овог новопазарског књижевника од кога нас одваја три столећа. За нас је тај рад значајан и као индикатор да је међу новопазарским Дубровчанима било врло образованих људи који су оставили за собом писана документа, не само о трговини него и о богатој културној баштини рашког краја.

АХМЕД ГУРБИ БАБА

"Биле су гладне године, све једна за другом. Суша је све испила, а облачка није било да се затури над Пазаром. Народ велики помрије, све мејит до мејита (мртвац-мејит) и стока поцрка. Људи, и жене, и деца безгрешна, молили су даноноћно алаха за опроштај, за милост. Тада дође у свој завичај после вишегодишњег одсуства Ахмед Гурбиба-баба, у зеленом чоханом оделу. Његовим доласком небо прекрише облаци из којих паде киша и натопи ливаде и поља, па би родна година и за људе и за стоку. Сазнаде се тако да је Ахмед Гурби-баба донео берихет народу и народ га много поштоваше. Размишљаху Пазарци дуго како да му се одуже, а он рече да му издвоје њиву где би био ујопан када умре и да се поред њега копају ратници — газије (хероји), те да се то гробље зове Газилар. И тако би".

То је добро очувана легенда везана за име новопазарског књижевника из XVIII века Ахмеда Б. Али Гурби-бабу. Овај у заборав давно пренесени песник остао је анониман све до 1944. године када је успео да га обради и објави Садетин Низхет Ергин у својој белешци о бек ташијама. Диван (збирка песама) Ахмеда Гурби-бабе чува се у Музеју револуције у Истанбулу, па је Ергин из тог дивана обрадио и објавио шест стихова. Што је врло значајно, у Дивану стоји да потиче из 1744. године, а то значи да је те године завршен са писањем.

НИКОЛА БОШКОВИЋ

Дубровчани су у Новом Пазару имали своју колонију од настанка овог града у којој је било некада више, а некада мање дубровачких трговаца, што је зависило од различитих услова, пре свега, политичких. У сваком случају то је била једна од највећих дубровачких насеобина у Србији и Босни. Било је одомаћених Дубровчана у Новом Пазару јер су многи били његови житељи и по тридесет година.

Новопазарски Дубровчани су играли врло значајну улогу у привредном животу Новог Пазара. С правом се може рећи да је Нови Пазар почео нагло да сиромашни онда када је престао да тргује са Дубровником, када је у њему нестало Дубровчана. Било је то осамдесетих година XIX века када су изграђени нови моравско вардарски путеви. Но, нашу пажњу овог пута привлачи Никола Бошковић, новопазарски Дубровчанин, познати трговац, да кажемо и књижевник, а затим отац Руђера Бошковића, математичара светског гласа. Казивања о Николи Бошковићу на овом месту биће сасвим кратка јер су о њему опширније писали Бранимир Трухелка и Мирослав Пантић.

У релативно мирно време средине XVII века, прецизније 1641. године, родио се, у сиромашној породици, у месту Орахово у Поповом Пољу, Руђер Бошковић. Када је тридесету пунио, Никола Бошковић је дошао у Нови Пазар и радио је као млађи трговац код познатих и богатих Дубровчана — новопазарских трговаца Рада Глеђовића и Ивана Витија. Као веома сналажљив и трговини вичан Никола Бошковић се осамосталио и толико обогатио да је био најбогатији Дубровчанин у Новом Пазару. У Хисторијском архиву у Дубровнику чувају се бројна писма која је Никола Бошковић слао дубровачким властима у којима их је обавештавао о трговини, ценама вуне, коже, воска, о неприликама дубровачких трговаца са месним властима и домаћим трговцима у Новом Пазару, о безбедности и хајдучијама на друмовима, о дубровачкој капели у Новом Пазару и капелану дум Ђури Толићу и уопште о политичким и другим приликама.

Када је кобне 1689. године Нови Пазар био, у тадашњем ратном вихору, претворен у прах и пепео, страдали су и дубровачки дућани, куће, па је тако њихова колонија разорена. Дубровчани су се тала повукли, неки за трајно, у Дубровник, међу њима и Никола Бошковић. Напустио је овај град после тридесетогодишњег боравка у њему, "изгубио је највећи део иметка, те је једва заједно с братом на брзим коњима изишао здрав и читав и сабравши остатке дошао у Дубровник".

Никола Бошковић се у Дубровнику оженио као педесетогодишњак са седамнаестогодишњом Павлом Бетером, ћерком Бара Бетере, богатог и утицајног Дубровчанина. Павла и Никола су родили деветоро деце за двадесетак година брака. Осмо дете по реду био је Руђер Бошковић, рођен 1711. године. Да ове доламо да је Никола Бошковић наставио да се бави трговином у Дубровнику јер је нешто капитала донео из Новог Пазара, а и жена му је донела мираз од две хиљаде дуката. У сваком случају он је и у Дубровнику уживао велики углед као трговац и грађанин.

У позним годинама живота, око 1720. године, Никола Бошковић је написао сећања на новопазарски крај и на нешто ширу територију у којој је било више него игде манастира или остатака од њих. Он је то урадио на молбу и инсистирање Италијана Филипа Ричепугија. Тај рад, не много обиман, није штампан већ је сачуван у рукопису у оставштини Филипа Ричепугија. Ричепуги је рад насловио Извештај о манастирима у области Рашке, а Бранимир Трухелка му је дао име Рашке старине.

Новопазарац Мухамед Емин Сердаревић службовао је у више места Босне, највише у Новом Пазару. прво је у Новом Пазару био наиб (намесник у нахији у рангу кадије). Ту дужност је неко време обављао и у Сребреници. Дужност муалима (наставника) руждије (средње школе) обављао јеу Новом Пазару и Сараје-

ву. Наводи се да је од седамдесетак година, колико је живео, четрдесетак провео у активном раду. Умро је у Сарајеву пред крај XIX века и тамо је сахрањен.

Стихове је писао на турском и персијском језику, а писао је још и Коментар ал фатах (из Кур'ана) и Дело из логике. Превео је и прокоментарисао са персијског језика две брошуре О гатању и О прорицању из плећки. Сарађивао је у часопису "Ватан".

СУЛЕЈМАН ТАБАКОВИЋ

Стара градска новопазарска породица Табаковићи имала је у овом граду до пре двадесетак година своје потомке, а онда су се одселили у Турску. Презиме носе по табацима — кожарима, а то је дошло отуда што се неки њихов предак бавио прерадом кожа, занатом који је у Новом Пазару био врло уносан. Новопазарски прерађивачи кожа — табаци, имали су и своју махалу која се звала Табачка махала. У новопазарској околини прикупљали су кожу, прерађивали је и транспортовали највише за Дубровник а преко њега за Италију.

Новопазарски песник Сулејман Табаковић живео је у XIX веку. Сам наводи да је прави Пазарац и да је диван песама писао 1853. године.

О његовом образовању ништа се не може рећи. Такође ни о уметничкој вредности његових стихова, старих век и по. О томе би језичари и они који се баве песништвом у ужем смислу могли дати своју реч, а наше је да га, колико нам могућности допуштају, прикажемо као критичара данашњег друштва, као сликара свога времена, без улажења у нека друга вредновања.

Иако је био Муслиман, Сулејман Табаковић се идентификовао као Турчин што се види из његових стихова. То што је тако и што није случај само са њим, нормално је с обзиром на време када је живео јер су појмови о националном идентитету, бар код нас, били неискристалисани, а све етничко се подвргавало конфесионалном.

Песме Сулејмана Табаковића чувају се у приватном архиву хаџи-хафиз Авдулаха Качапора из Новог Пазара и захваљујући његовој љубазности биле су нам доступне. Писане су алхамидом писмом, тј. бошњачким (српско-хрватским) језиком, а арапским писмом. Разуме се, у тим песмама има много турцизама и арабизама што је одраз времена у коме је песник живео и стварао. То читаоцу, коме те стране речи нису довољно доступне, чини тешкоће у схватању суштине стихова, а замена тих са нашим речима није могућа јер би био поремећен начин римовања.

Сулејман Табаковић је безкомпромисан критичар свога доба, које је било бурно, бурније од других, при чему не штеди ни државу, њен административни апарат, а особито се околио на свештенство. При томе, није тешко то приметити, он жали за старим "добрим" временима и за правим исламом. Историјске су чињенице да је Османска империја била пољуљана у XIX веку. Поробљени народи су одлучније и организованије него раније, приступили организовању национално-ослободилачких покрета, а у Европи се сасвим сигурно знало да "Боленик са Босфора" преживљава тешке неприлике. Све је то оставило дубоке трагове на живот Новог Пазара и његово нагло сиромашење проузроковано изградњом модерних моравско вардарских комуникација и замирањем оних старих које су пролазиле кроз Нови Пазар и које су за њега живот значиле.

Не знамо колико је Сулејман Табаковић знао за све ове догађаје, а вероватно да је знао не би више тражио повратак на старо, али је он то тешко и на свој начин преживљавао.

Песме Сулејмана Табаковића, које на први поглед чине целину, насловљене су: ОВО ЈЕ НА БОСАНСКОМ ЈЕЗИКУ НАСИХАТ СУЛЕЈМАНОВ (насихат — савет). Оне се могу поделити у неколико целина, а класификација је могућа на основу обрађених мотива.

У немогућности да Табаковићеве песме презентирамо у целини, због преобимности, те лошег римовања на одређеним местима и сл. представићемо само

оне стихове који су по нашем мишљењу карактеристични и интересантни. Чинимо то не само због старости стихова него што је аутор дао врло интересантне приказе економских, социјалних, образовних, политичких и других прилика. Да би боље обелоданио те прилике у Новом Пазару Сулејман Табаковић их гледа у ширем светлу, у светлу збивања на Балкану, па и у целој царевини.

Своје песме Сулејман Табаковић почиње овако:

*Добар земан прокаса
Мучан земан докаса
Зулум свијет опаса
Зликовац надваса
Добри Турчин батиса
Зликовац се наножи
Те зулуме помножи
Добрومه се снеможе
Рахатлук све одлази
Многи зулум долази
Јарамаз пролази
Сачинога налази
Сиротињу свако гази
Богаташу хатар пази
Сиромашу мука свакад
Места нема ће ће плакат.*

земан — време, прокаса — прође

*батиса — пропаде
наножи — стаде на ноге*

рахатлук — спокојство, задовољство

*јарамаз — неваљалац
сачин — поштен*

хатар — воља, ћеф

У другој песми (по слободном избору) аутор говори о Новом Пазару, о његовој прошлости и о лошем стању у којем пропада, затим се осврће и на његове људе:

*Шехер био овај Пазар
А сада је велики бизар
Какав наста сад авам
Ни од шта их није срам
Но се јасму за харам*

*шехер — сјалан, леп град
бизар — беда
авам — народ, свет, људи*

*јасма — отимачина; харам? непоштенд,
забрањено.*

*Кажују се потаман
Да су бољи но имам
Те просилу све јордам
А зло граду ко худум
Те хесапу то је нам
Таквијем је сад ејам*

*потаман — исправан; имам — свештеник
јордам — понос
худум — ђаво
хесапоти — мислити; нам — добро
ејам — време*

Ни свештеници (имами, хоџе) или сви они који из било којих разлога носе саруке (чалме) нису остали поштеђени:

*Многи носе саруке
Што им дође до руке
Не сраме се од бруке
Што им хоће саруци
Туђе хоће ко вусци
Такви јесу неки Турци.*

сарук-чалма

О чиновницима, судијама, веома развијеној корупцији Табаковић пише:

*Кјатиби учу и пушу
За кадилук чалмишу
Да дукате нанижу
Сада нема кадија
Који неће хедија*

*кјатиб-службеник, писар
кадилук-судство; чалмисати
грабити се
хедија — дар, мито*

Ни учењаци (улема) нису се много разликовали од других и због тога су и они предмет критике:

Нека, нека улема
Доста бруке големе
Која нема амеле,
Грехе знају и севап
Све се грабу за њевап
А гледају у китаб
У дињах се замачише
Харам малом задавише.

улема — верски учењаци

севап — добро дело

китаб — књига

дуњах — свет

мал — богатство

Судећи по стиховима, образовање је занемарено, чак и оно верско које је имало примат:

Турска деца не учу
А хоће се не мучу
На капије све чучу

чучати сим. — доконисати

По наредним стиховима рекло би се да је аутор уложио напоре да осветли ликове богаташа, њихову похлепност и бескруполозан однос према сиротињи:

Малдарима мила пара
Већи тамах све отвара
Од фукаре паре крију
Те хим иду у мирију
Не харчу их у хајрат
Ексик дају зекат
Сами себи лому врат
Силом иду насарат
Те клањају ко зињат
Све мислећи тицарет
Граду зинет тицарет
У тааму кејифат
Невсу граде шехеват

младар — богаташ
тамах — похлепа
фукара — сиромах
мирија — штедња
харч-трошак; хајрат — добро дело
ексик — крње; зекат — милостиња

сарат — молитва
клањати — молити се богу
тицарет — трговина
зинет — украс, накит
Симб. Храме се како желе
Сим. Задовољавају своје страсти

Сиротиња треба да буде стрпљива, тако је саветује Сулејман Табаковић, да чека, а да ће богаташи, експлоататори за своја понашања полагасти рачуне на оном свету.

За тако тешко стање песник приписује кривицу незналицама којих је веома много:

Цахил инсан недозван
Ћунах гради сваки дан
А не мисли на свој џан
На ибадет не хита
И алиме не пита.

цахил — незналица; инсан — човек
ћунах — грех
џан — душа
ибадет — молитва
алим — верски учењак

Једну своју песму Табаковић почиње моралисањем, апелом да се поштују прави верски прописи, а онима који не слушају он прети. Те стихове он почиње својим именом чиме доказује ауторство:

Ово писо Сулејман
Разабер се ти инсан
Ти не гради све исјак
Стани богу на диван

Преиспитај се ти човече
Не прави неваљала дела
Моли се богу

Конзервативизам Сулејмана Табаковића дошао је до израза у стиховима које је посветио женама. По њему жена треба да су слепо покорене мужевима, а оне које то нису, које теже неком савременијем начину живота, он силно осуђује. Њихове мужеве сматра кукавицама и недостојне мушког имена

Коме суду сада жена
Те га фелећ подужене
Хоће у дуг да пожене.
Сад су жене ко худум
Свашта хоће потамам
Зинет граду и јордам
И још иду у хамам
Танак јесте то ихрам
Који жену шаље сам
Заиф чини дин и ислам
Па ако је баш имам.

Те га силом терају
пожести — упасти у дуг
худум — ђаво
потамам — уредно
Ките се, гизају се
хамам — јавно купатило
ихрам — покривач

заиф — слабити; ислам муслиманска веза
баш имам — прави свештеник

На крају ове песме песник сматра да је за овако лоше стање у целини, крив народ, јер је то зарадионеделима па треба да испашта:

Све јесмо пократили
А грехоте продужили
Овај замен заслужили.

Врло је интересантан када говори о стању у Турској и он је окривљује за неприлике

Турски зулум надваса
Ликом својет опасан.

надваса — претера
лика — појас

Ни очекивања од султана Азиса, који је заменио султана Мецида, да се стање поправи, што се очекивало, нису дала резултате:

Султан Мецид цар је био
Да бил Турке веселио.
Мало нама би радости.

Даљи део текста који се односио на новог султана лоше је римован.

На ослободилачке покрете покорених народа од стране Турске, посебно на покрете српског и црногорског народа, Табаковић гледа са презрењем и нема лепе речи за њих.

На крају, Табаковић наводи неколико података о себи, шта га је натерало да пише песме, чиме је био мотивисан, те датум када је то завршио:

Овај кјатиб што је био
Од дерта је све зборио
Кад сам ово талифио
И тарих је ово био:

кјатиб — писав књиже
дерт — мука
талифити — писати
тариф — датум

1278. хибертска година а то значи да је реч о 1853. години.

Напомињемо да је Сулејман Табаковић проучаван, али факултативно, у Медреси у Новом Пазару, у периоду између два светска рата. До недавно је било у Новом Пазару живих људи, међу њима и мула Вехбо Куртановић, који су цео циклус Табаковићевих песама знали напамет.

О Сулејману Табаковићу писао је др Мухамед Хуковић у својој дисертацији "Алхамијато књижевност и њени ствараоци у Босни и Херцеговини" Он наводи да је у листу "Гајрет" Адил Чокић објавио песму Табаковића "Добар земан прокаса", сматрајући је народном умотворином, а у ствари је то збирка песама Сулејмана Табаковића.

Коментаришући песму Сулејмана Табаковића др Мухамед Хуковић поред осталог пише о овом песнику.

— У пјесми Добар земан прокаса пјесник се жали на тадашње прилике како јавног тако и приватног живота по маниру алхамијато песника: преувеличавање позитивних карактеристика времена које одлази и драматична забринутост над временом које долази. Нема ни мало критичности нити хладног резонувања при-

ликом упоређивања једног и другог временског периода. Није риједак случај да се пјесник који је живио сто година иза свог предходника, на сва уста хвали то његово вријеме, о којем опет његов предходник изриче најоштрију осуду. Али у тим вјечним јадиковањима за временом које одлази и у оштром критичарском тону савремених догађаја има једна горка истина — пјесници осуђују зулум (насиље) свога времена зато што су очевици и живи свједоци људских изопачења па озлојађени на такву грубу збиљу и мучну свакидашњицу бјеже у прошлост која им се увијек чини љепшом и срећнијом него што она то јесте, а и због тога што су њене тежобе заборавили...

Др Мухамед Хуковић је записао да је Сулејман Табаковић оставио иза себе дидактички спев *Ибрахим терзија* у 265 седмеречких стихова, који се нижу без строфа. "То је у ствари прича о кројачу Ибрахиму коме су упућени савјети различитих карактера о понашању у животу"¹⁴. Мислило се да је то дело Хамзе Пузића, али је утврђено касније да је прави аутор Сулејман Табаковић. Са овим открићем, пише Хуковић, доводи се у питање и остало стваралаштво — ауторство Хамзе Пузића!

Коментаришући ову Табаковићеву збирку Хуковић пише да су најинтересантнији они стихови којим се осуђује ондашња власт и судије, корупција и друге мане друштва. Табаковић на духовит начин саветује Ибрахима терзију да не буде кадије "мало туђа авија" (ловац туђе имовине). То тешко време Табаковић слика стиховима:

*Од сабље је мучније
Од ватре је ружније*

Да на крају доламо да је ову Табаковићеву песму пронашао Абдурахман Наметак у оријенталној збирци Југословенске академије знаности и умјетности у Загребу, те да им је наслов гласио: Катиб — касида келем Ибрахим.

У Новом Пазару је живео, у другој половини XIX века, песник-писац хронограма чије име не знамо. Сматрамо те стихове интересантним, нешаблонским већ оригиналним и неке од њих, са неколико нишана (надгробних споменика) из дворишта Алтун-алем џамије, доносимо овде. Њих је превео, обрадио и за штампу припремио Мехмед Муџезиновић из Сарајева. Сви ти натписи налазе се у Заводу за заштиту споменика културе у Краљеву.

*Ој, лаве духовног света, који доносиш весели наговештај
И нашој души дајеш смирење
Умрли и покојни
Потребна милост светитеља који прашта
Часни мудерис из Новог Пазара Пећанин хаџи-али ефендија?
син Нурудин-аге. За његову душу фатиху (молитву)
4. рамазан 1304. (27. V 1887).*

II

*Боже олакшај ми завршетак живота
Овде почива Хафиз Фатима*
1297. (1880.)

III

*Он (бог) је вечан
У светском врту коначно станиште је овде
И за шаха и за султана макар то и не мислили
То је вежни закон за свакога шта и ма ко био.
И мој муж хаџи Али-бег почива овде
А моје име је Зада којег прочитај овде
Посетиоце молимо да нас се учењем сете.
1309. (1892.)*

*Од посете гробу сврха је молитва
 Ја сам данас што ћеш бити ти сутра
 Умрли и покојни, потребна милост божја
 Хусеин-ага*

Год. 1202 (1788.)

НАЗИФ ШУШЕВИЋ

Вредан је пажње Назиф Шушевић, аутор неколико касида са мотивима духовне етике. Рођен је 1860. године у Новом Пазару у старој градској породици. Завршио је вишу медресу у Истамбулу при чему је посебну пажњу посветио проучавању арапског и персијског језика.

По повратку са школовања постао је предавач арапског језика и географије у Медреси у Новом Пазару, а потом је постао њен управник. Као врстан познавалац арапског, персијског и турског језика, уз то и добар мет одичар, одлазно је повремено у Скопље и Приштину где је држао предавања из тих језика, најчешће семинарског карактера, у тамошњим медресама.

Иза Назифа Шушевића су остале написане књиге арапским писмом и језиком, али су однете после другог светског рата. Неке се чувају у Гази Хусреф-беговој библиотеци у Сарајеву и, могуће, у Архиву САП Косова у Приштини. Очуване су му две касиде чији нам је садржај познат. У првој се говори о загробном животу, а другу чине преводи сура из Кур'ана.

У породици Шушевића у Новом Пазару очувано је 11 леуха (прави назив — лехва) чији је аутор Назиф Шушевић. То су калиграфски исписани и урамљени цитати из Кур'ана или мудре источњачке изреке које као украс висе по муслиманским собама. Управо је ту дошла до пуног израза ликовна обдареност Назифа Шушевића јер су те леухе права уметничка остварења.

Назиф Шушевић је умро 1923. године, испраћен са достојним поштовањем својих суграђана којима је поветио своје способности и стваралаштво.